

5

GLOBAALI USKONNOLLINEN TOIMIJA: PYHÄ ISTUIN KANSAINVÄLISESSÄ POLITIIKASSA

Mikko Ketola

Sen lisäksi, että paavi on maailman tunnetuin uskonnollinen johtaja, Pyhällä istuimella on oma ulkopoliittikkansa ja diplomaattinen koneistonsa. Ne ovat tarpeen, kun Pyhä istuin puolustaa katolisen kirkon etuja kaikkialla maailmassa ja pitää huolta kirkon jäsenten oikeuksista erilaisissa yhteiskuntajärjestelmissä. Kyse ei silti ole itsekkäästi katolisen kirkon aineellisten etujen tai omaisuuden puolustamisesta, vaan kirkon tavoitteisiin kuuluu yleisemmällä tasolla uskonnonvapauden, rauhan ja ihmisoikeuksien edistäminen. Pyhän istuimen ensisijaiset tavoitteet ovat aina uskonnollisia, vaikka niihin käytetäänkin usein politiikan suomia keinoja.

Kun puhutaan katolisesta kirkosta kansainvälisessä politiikassa, puhutaan ensi sijassa Pyhästä istuimesta tai Vatikaanista. Vatikaani on nimitys, jota on totuttu käyttämään kaikesta paaviin ja hänen alaisuuteensa kuuluvaan hallintoon liittyvästä, vaikka tarkalleen ottaen se tarkoittaa vain sitä Rooman syleilyssä olevaa valtiota ja maa-aluetta, jonka päämies paavi on. Lisäksi valtion täsmällinen nimi on Vatikaanin kaupunkivaltio (Stato della Città del Vaticano). Kun halutaan olla tarkkoja, oikea termi paavin hallinnosta puhuttaessa on Pyhä istuin (Sancta Sedes, the Holy See) tai apostolinen istuin. Tässä luvussa suosin Pyhä istuin -termiä mutta käytän sen rinnalla myös sanaa Vatikaani sen yleisyyden vuoksi.

Katolinen kirkko on siinä mielessä ylikansallinen organisaatio, että muodollisesti ei voida puhua minkään maan kansallisesta katolisesta

kirkosta. Suomessa esimerkiksi ei toimi Suomen katolinen kirkko vaan Katolinen kirkko Suomessa, joka on kirkon virallinen nimi. Kirkolla ja sen toiminnalla voi luonnollisesti olla eri maissa omat erityispiirteensä, mutta niiden kohdalla on parempi puhua kyseisen maan katolisuudesta.

Tässä luvussa tarkastellaan, miten Pyhä istuin ja erityisesti paavit ovat 1900- ja 2000-luvuilla lyöneet leimansa kansainväliseen politiikkaan. Erityisesti huomiota kiinnitetään Vatikaanin pyrkimyksiin toimia rauhavälittäjänä kansainvälisissä konflikteissa, sen aseoitumiseen kylmässä sodassa sekä sen suhteeseen Euroopan unioniin ja YK:hon.

Kirkkovaltiosta pikkuvaltioksi

Paaveilla on ollut merkittävä rooli eurooppalaisessa valtapolitiikassa neljänneltä vuosisadalta lähtien. Pyhä istuin on vuosisatojen kuluessa lähettänyt ja vastaanottanut lukemattomia diplomaattisia lähetystöjä. Paavin oma valtio eli Kirkkovaltio oli olemassa 700-luvulta aina vuoteen 1870, jolloin se lakkautettiin Italian yhdentämistä ajaneiden joukkojen vallattua Rooman. Laajimmillaan Kirkkovaltioon kuului suuri osa Apenninien niemimaata.

Paaville jäi vuonna 1870 vain pieni Vatikaanin alue Pyhän Pietarin basilikan ympärillä. Roomasta tuli yhtyneen Italian pääkaupunki ja paavin entisestä asunnosta Palazzo del Quirinalesta Italian kuninkaiden ja myöhemmin presidentin virkapalatsi. Italian ensimmäinen kuningas Viktor Emanuel oli valmis jättämään paaville hallitsijan oikeudet, suuren rahallisen korvauksen menetetyistä alueista sekä hallintaoikeuden eräisiin palatseihin Roomassa. Pius IX ei kuitenkaan suostunut ehtoihin vaan vaati itsepintaisesti menetettyjä alueita takaisin. Protestiksi hän julistautui Vatikaanin ”vangiksi” eikä suostunut astumaan ulos alueeltaan.

Niin sanottu Vatikaanin vankeus jatkui myös seuraavien paavien (Leo XIII, Pius X ja Benedictus XV) aikana, ja paavin ongelmallista asemaa alettiin kutsua kansainvälisessä politiikassa termillä ”Rooman kysymys”. Uusi vaihe paavin ja Italian valtion suhteissa käynnistyi vasta Benito Mussolinin noustua Italian pääministeriksi vuonna 1922. Samana vuonna vaihtui myös paavi, kun paaviksi valittiin Pius XI. Mussolinin fasistihallinnolle oli tärkeää saada niin italialaisten kuin muunkin maailman silmissä taakseen katolisen kirkon tuki, minkä vuoksi se oli valmis tekemään kirkolle tiettyjä myönnytyksiä.¹

Katolisen kirkon ja valtion suhteet Italiassa normalisoitiin lateraanisopimuksilla vuonna 1929. Niiden allekirjoittajina olivat Mussolini, Italian kuningas Viktor Emanuel III ja paavin puolesta kardinaalivaltiosihteeri Pietro Gasparri. Poliittisella sopimuksella luotiin Vatikaanin kaupunkivaltio, jolle Italian valtio takasi itsenäisyyden sekä esimerkiksi sähkön ja veden toimituksen. ”Katolinen apostolinen roomalainen uskonto” määriteltiin Italian valtionuskonnoksi. Sopimuksessa todettiin, että Pyhän istuimen diplomaattisia suhteita säätelee kansainvälinen oikeus. Pyhä istuin lupasi, ettei se puuttuisi mihinkään valtioiden välisiin ”ajallisiin kiistoihin” eikä osallistuisi niiden ratkaisemista varten järjestettyihin ”kansainvälisiin kongresseihin” paitsi siinä tapauksessa, että kaikki osapuolet vetoaisivat siihen rauhanvälittäjän roolissa. Pyhä istuin kuitenkin varasi itselleen oikeuden käyttää moraalista ja hengellistä valtaansa.²

Toinen osa lateraanisopimuksia oli Pyhän istuimen ja Italian välinen konkordaatti eli valtiosopimus, jolla sovittiin kirkon asemasta ja oikeuksista Italiassa. Katolisen kirkon konkordaattit säätelevät sellaisia asioita kuin papiston asema ja oikeudet, piispojen nimitys, kirkon omaisuuden hallinta, avioliiton solmiminen, uskonnonopetus kouluissa sekä sotilaiden sielunhoito. Konkordaattit tai sitä vastaavat bilateraaliset sopimukset ovat olleet ja ovat edelleen Pyhän istuimen tärkeä kansainvälisen politiikan työkalu sen pitäessä huolta kirkon ja sen jäsenten oikeuksista eri maissa. Uusimmat sopimukset, jotka eivät enää kannata konkordaatin nimeä, Pyhä istuin on solminut Palestiinan valtion (2015), Kongon demokraattisen tasavallan (2016), Keski-Afrikan tasavallan (2016) ja Beninin (2016) kanssa.

Pyhän istuimen ulkopoliittikan toimijat

Paavi on merkittävä maailmanpolitiikan vaikuttaja. Yli miljardin katolilaisen hengellisenä johtajana hänen sanomisillaan on erityistä painoa. Johannes Paavali II:n aikana (1978–2005) paaviin kohdistunut kansainvälinen mielenkiinto ja mediahuomio lisääntyivät valtavasti. Yksi syy oli se, että hän oli viiteen vuosisataan ensimmäinen ei-italialainen paavi ja kotoisin rautaesiripun itäpuolelta. Puolalainen paavi oli lisäksi karismaattinen esiintyjä, joka osasi puhua tiedotusvälineille.

Johannes Paavali II opittiin tuntemaan alituisen matkustavana paavina, joka matkojensa yhteydessä tapasi paitsi katolisia uskovia myös kohdemaiden poliittista eliittiä. Poliittisten kontaktiensa välityksellä hänellä oli mahdollisuus käyttää vaikutusvaltaansa edistääkseen teologisia ja uskonnollisia tavoitteitaan. Poliitikoille paavin tapaaminen on aina tavoittelemisen arvoinen pr-tilaisuus, etenkin niissä maissa, joissa katolilaiset ovat merkittävä osa väestöstä.

Pyhän istuimen hallintolaitokseen kuuluvaa virastojen kokonaisuutta kutsutaan kollektiivisella nimellä ”kuuria”. Se sisältää erilaisten virastojen lisäksi useita kirkollisia oikeusistuimia. Ulkopoliitikasta eli suhteista vieraisiin valtioihin vastaa valtiosuhteistöön kuuluva Vatikaanin valtiosuhteiden osasto. Se on siten vastine muiden valtioiden ulkoministeriöille. Valtiosuhteistöä johtaa kardinaalivaltiosuhteeri, joka on paavin lähin työtoveri ja Pyhän istuimen tärkein virkamies. Hänen tehtävänä on hankkia luotettavilta tahoilta informaatiota Pyhälle istuimelle merkityksellisistä tapahtumista ja välittää päivittäin nämä tiedot paaville. Hänen vastuullaan on myös ulkovaltojen diplomaattien vastaanottaminen ja konkordaattien allekirjoittaminen. Valtiosuhteiden osastoa puolestaan johtaa sihteeri.

Pyhällä istuimella on diplomaattiset suhteet yli 180 itsenäisen valtion kanssa. Näihin kuuluu Kiinan tasavalta eli Taiwan, jota muut Euroopan valtiot eivät tunnustaneet. Sen lisäksi Pyhällä istuimella on suhteet itsenäiseen Maltaan ritarikuntaan ja Yhdistyneisiin kansakuntiin. Eräisiin valtioihin sillä on muodolliset yhteydet mutta ei diplomaattisia suhteita. Näiden joukossa ovat muun muassa Afganistan ja Saudi-Arabia. Brunein, Malediivien, Kiinan kansantasavallan ja Pohjois-Korean kanssa Pyhällä istuimella ei ole lainkaan virallisia suhteita.

Diplomaattinen edustus Pyhällä istuimella on 183 maassa, joskin näistä 73:ssa edustus hoidetaan jostakin toisesta maasta käsiin. Konkreettisia lähetystöjä on 106 maassa. Pyhän istuimen suurlähettiläs on titteliltään ”apostolinen nuntius”, ja lähetystöjä kutsutaan ”apostoliseksi nuntiatuureiksi”. Suurlähettilään kirkollinen arvo on arkkipiispa.

Suomella ei ole omaa nuntiusta, vaan kaikkien Pohjoismaiden yhteisen nuntiuksen asemapaikka on tällä haavaa Tukholma. Samanlainen yhteislähettiläs on Baltian mailla, joiden apostolinen nuntius asuu Vilnassa. Pyhän istuimen nuntiuksella on Wienin kongressista 1815 lähtien ollut katolisissa maissa diplomaattikunnan vanhimman eli *doyenin*

asema. Diplomaattisia suhteita koskeva Wienin yleissopimus vuodelta 1961 vahvisti edellä mainitun käytännön.³

Apostolisen nuntiuksen tehtäviin kuuluu ylläpitää ja kehittää Pyhän istuimen ja paikalliskirkkojen välisiä suhteita sekä pitää yhteyttä Pyhän istuimen ja paikallisten viranomaisten ja hallitusten kesken. Niinpä esimerkiksi tietyn maan piispat eivät yleensä ole suoraan yhteydessä Pyhään istuimeen ja paaviin, vaan he esittävät asiansa ensin nuntiukselle, joka tutkii, muokkaa ja tiivistää alkuperäisiä kirjeitä tai muita asiakirjoja sekä kirjoittaa niihin liitteeksi oman alustuksensa ja kommenttinsa.⁴ Nuntiuksella on näin ollen suuri harkintavalta siihen, millainen tieto lopulta saavuttaa Pyhän istuimen.

Monipuolisen tiedon hankinta asemamaasta kuuluu nuntiuksen perustehtäviin. Vatikaanin salaisen arkiston materiaaleihin perehtynyt kirkkohistorioitsija Milla Bergström on todennut, että ”nuntiuksilla on kohdemaissaan käytössä yksi diplomatiamaailman parhaita tiedusteluverkostoja, ja tämän [...] vuoksi he kuuluvat koko ammattikuntansa parhaiten informoitujen diplomaattien joukkoon”. Nuntiusten informaatioverkostoon lukeutuu paitsi papistoa ja maallikoita kirkollisen elämän eri tahoilta myös yhteiskunnallisia ja poliittisia vaikuttajia ja virkamiehiä. He saavat tietoa niin yhteiskunnan ja kirkon korkeilta päättäjiltä kuin ruohonjuuritasoltakin. Nuntiukset toimivat valtiotason tarkkailijoina mutta myös ”paavin silminä ja korvina paikalliskirkkojen tarkkailussa”.⁵ Nuntiuksen tärkeisiin kirkon sisäisiin tehtäviin puolestaan kuuluu auttaa paavia uusien piispojen valinnassa. Katolisessa kirkossa piispat nimittää keskusjohtoisesti paavi, ja sitä varten hän tarvitsee tietoja sopivista piispaehdokkaista. Nuntiuksen tulee pitää tältä osin Pyhä istuin ajan tasalla.

Piispojen keskuudessa eri puolilla maailmaa on herättänyt ärtymistä ja arvostelua nuntiusten voittopuolisesti italialainen näkökulma. Vielä 1990-luvun alussa kaksi kolmasosaa paavin lähettiläistä oli italialaisia. Monet piispat ovat olleet sitä mieltä, että nuntiukset eivät ole ymmärtäneet kunnolla heidän kansallisia olosuhteitaan ja ongelmiaan, ja tämä on joskus pantu italialaisen ”obskurantismien ja tietämättömyyden” tiliin.⁶

Nuntiukset ovat siis paavin silmät ja korvat muissa maissa. Vastaavasti 82 maalla on oma lähettiläs ”Pyhän istuimen luona”, kuten termi kuuluu, ja lähetystö Roomassa. Parikymmentä maata edustautuu sivutoimisesti muista maista käsin. Tähän ryhmään kuuluvat kaikki Pohjoismaat.

Suomi tekee sen nykyään Zagrebista (vuosina 1952–2017 Bernistä), Norja Bernistä, Tanska Brysselistä sekä Islanti ja Ruotsi omista pääkaupungeistaan käsin.

Suomella oli vakinainen Vatikaanin-suurlähetystö Roomassa vuosina 1942–1951. Lähetystö perustettiin jatkosodan aikana, jolloin pidettiin tärkeänä, että Suomen edustaja olisi läsnä kansainvälisen politiikan näköalapaikalla.⁷ Suomi hoiti käytännössä muidenkin Pohjoismaiden edustuksen Pyhän istuimen luona siihen asti, kun ne alkoivat solmia omia suhteitaan 1970-luvun loppupuolelta lähtien, Islanti ensin vuonna 1976 ja muut maat seuraavalla vuosikymmenellä. Suomi on siis ollut huomattavasti muita Pohjoismaita edellä Vatikaanin-suhteiden ylläpidossa.

Sivutoiminen edustautuminen liittyy siihen erityispiirteeseen, että vuoden 1929 lateraanisopimusten mukaan minkään maan diplomaatilla ei voi olla kaksoisroolia sekä Vatikaanin- että Italian-suurlähettiläänä. Mikään maa ei myöskään voi hoitaa Vatikaanin-edustustaan Italian-suurlähetystöstään käsin. Pienille maille kahden lähetystön ylläpito Roomassa on kallista. ”Kahden suurlähetystön loukussa” elävien maiden taloudelliset huolet nousivat pinnalle laajemmin vuonna 2011, kun Irlanti lopetti Villa Lanten läheisyydessä toimineen Vatikaanin-suurlähetystönsä ja siirsi sen Dubliniin. Perimmäisenä syynä eivät tosin olleet Irlannin valtion taloudelliset huolet vaan Irlannin hallituksen ärtymys Pyhälle istuimelle tavasta, jolla sen nuntius Irlannissa oli toiminut maata ravistelleessa katolisen kirkon hyväksikäyttöskandaalissa. Irlanti oli ensimmäisiä maita, jotka perustivat Roomaan oman Vatikaanin-lähetystönsä heti lateraanisopimusten solmimisen jälkeen, joten tapaus sai paljon painoarvoa. Lähetystökriisin yhteydessä esitettiin arvioita, että jopa neljäkymmentä maata harkitsisi Vatikaanin-lähetystönsä lopettamista ja sen toiminnan siirtämistä muualle.⁸ Irlannin Vatikaanin-lähetystö palasi Roomaan muutaman vuoden kuluttua.

Paavi tapaa vuosittain tammikuussa kaikki Pyhän istuimen luo akkreditoituneet suurlähettiläät. Hän pitää puheen, jossa saavat huomiota kaikki edellisen vuoden merkittävät maailmanpoliittiset tapahtumat. Nämä puheet, jotka löytyvät Vatikaanin kotisivuilta, ovat kiinnostavia dokumentteja siitä, mikä paavia erityisesti koskettaa ja mihin asioihin hän toivoo myös poliitikkojen kiinnittävän huomiota.

Poliittisen toiminnan opillinen perusta

Vuosina 1962–1965 pidetty Vatikaanin toinen kirkolliskokous eli konsiili oli viime vuosisadan merkittävin kirkollis-uskonnollinen tapahtuma koko maailmassa. Konsiiliin kokoontui noin 2 500 katolista piispaa, ja heidän lisäksi mukana oli tarkkailijoita muista kirkkoista ja uskonnollisista yhteisöistä. Kokous oli tärkeä ennen muuta siksi, että se uudisti ja päivitti katolista uskoa ja toimintaa sopimaan paremmin nykyaikaan. Yksi merkittävimmistä kokouksen hyväksymistä asiakirjoista, niin kutsuttu pastoraalikonstituutio otsikoltaan *Gaudium et spes* (”Ilo ja toivo”), käsitteli juuri kirkkoa modernissa maailmassa.⁹ Sen aloituslauseita siteerataan usein, kun puhutaan kirkon ja politiikan suhteesta:

Se ilo ja toivo samoin kuin se suru ja tuska, jota nykyaikajan ihmiset, varsinkin köyhät ja jollakin tavoin ahdistetut tuntevat, on samalla Kristuksen opetuslasten iloa ja toivoa, surua ja ahdistusta. Ei ole näet olemassa mitään todella inhimillistä, mikä ei saisi vastakaikua heidän sydämissään.¹⁰

Hieman suuremmin samasta asiasta puhutaan pykälässä 76:

Kirkkoa ei tehtävänsä eikä pätevyysalueeseensa nähden mitenkään voida sekoittaa poliittiseen yhteisöön eikä se ole riippuvainen mistään poliittisesta järjestelmästä, vaan se on merkki ihmispersoonan ylimaallisesta arvosta ja tämän arvon suojelija. Poliittinen yhteisö ja kirkko ovat omilla aloillaan toisistaan riippumattomia ja itsenäisiä. Molemmat palvelevat kuitenkin samojen ihmisten yksilöllistä ja yhteistä kutsumusta, tosin eri vaikuttimien pohjalta. [...] Kun se julistaa evankeliumin totuutta ja valaisee kaikkia inhimillisen toiminnan aloja opetuksensa sekä kristittyjen antamalla esimerkillä, se kunnioittaa ja edistää myös kansalaisten poliittista vapautta ja vastuuta. [...] Aina ja kaikkialla Kirkko kuitenkin vaatii itselleen oikeuden todella vapaasti julistaa uskoa, esittää sosiaalista oppiansa, suorittaa esteittä tehtävänsä ihmisten parissa sekä arvostella moraaliselta kannalta myös politiikan piiriin kuuluvia asioita, silloin kun ihmisen perusoikeudet tai sielujen pelastaminen sitä edellyttävät.¹¹

Paavi Paavali VI julkaisi vuonna 1967 kiertokirjeensä *Populorum progressio* ("Kansojen kehitys"). Kiertokirjeet eli ensyklikat ovat paavillisista dokumenteista merkittävimpiä. Paavali VI:n kiertokirje on yksi katolisen yhteiskuntaopetuksen kulmakivistä, jossa hän käsiteli muun muassa kehitysmaiden tyypillisiä poliittisia ongelmia sekä tuomitsi nationalismin ja rotusorron. *Populorum progressio* sisälsi myös kapitalismin ja markkinatalouden kritiikkiä, eivätkä esimerkiksi Yhdysvaltain oikeistolaiset piirit pitäneet siitä.¹² Muutamaa vuotta myöhemmin apostolisessa kirjeessään yhteiskunnan uudistamisesta (*Octogesima adveniensis*, 14.5.1971) Paavali VI totesi politiikkaan osallistuvista kristityistä seuraavaa: "Poliittisen elämän lait ansaitsevat tunnustuksemme, mutta poliittiseen elämään astuvien kristittyjen täytyy aina muistaa, että heidän ratkaisujensa tulee olla sopusoinnussa evankeliumin kanssa."¹³

Uusimpiin paavien linjauksiin kirkon ja politiikan suhteesta kuuluu se, mitä paavi Benedictus XVI kirjoitti kiertokirjeessään *Deus caritas est* ("Jumala on rakkaus") vuonna 2005:

Oikeudenmukaisuus on kaiken politiikan päämäärä ja siksi myös sen sisäinen mittapuu. Poliitikka on enemmän kuin pelkkä tekninen taito järjestää ja säädellä julkisia asioita. Sen alkulähde ja päämäärä on juuri oikeudenmukaisuus, joka on luonteeltaan eettinen. [...] Kirkko ei voi eikä saa tempautua poliittiseen taisteluun pyrkimyksessään toteuttaa niin oikeudenmukaista yhteiskuntaa kuin mahdollista. Se ei voi eikä saa asettua valtion tilalle. Se ei kuitenkaan voi eikä saa pysyä syrjässä kamppailusta oikeudenmukaisuuden puolesta.¹⁴

Pyhä istuin rauhanvälittäjänä

Ensimmäinen maailmansota toi myös paavin runsaan neljänkymmenen vuoden tauon jälkeen uudestaan kansainväliselle poliittiselle areenalle. Benedictus XV, joka valittiin paaviksi syyskuussa 1914, pyrki paaviutensa alusta lähtien auttamaan rauhan etsimisessä. Paavia kauhistuttivat uudenaikaisen sodankäynnin menetelmät, matkustajalaivojen torpedointi, ilmapommitukset ja kaupunkien tuhoaminen, mikä kaikki

aiheutti suuria kärsimyksiä siviiliväestölle. Hän kutsuikin sotaa ”hyödyttömäksi teurastukseksi”.¹⁵

Benedictus XV teki sotavuosina useita diplomaattisia rauhanaloitteita ja tarjosi vuonna 1915 rauhanvälittäjän palveluksiaan estääkseen sodan puhkeamisen Itävalta-Unkarin ja Italian välille. Hän olisi ollut valmis toimimaan välittäjänä useaan eri otteeseen mutta ei onnistunut saavuttamaan minkään osapuolen luottamusta. Iso ongelma oli se, että Pyhän istuimen puolueettomuus ei näyttänyt täysin uskottavalta. Kardinaalivaltiosihteeri Pietro Gasparri korosti paaville, että tämä sai kyllä tuomita väkivallan yleensä mutta ei nimetä väkivallantekijöitä, sillä se olisi vaarantanut Pyhän istuimen puolueettomuuden. Syyllisten nimeäminen taas oli se, mitä eri osapuolet paavilta toivoivat. Paavin vaikeneminen syyllisyyskysymyksessä johti siihen, että ranskalaiset puhuivat pilkallisesti ”saksalaisesta paavista” ja saksalaiset taas ”ranskalaisesta paavista”.¹⁶

Rauhanaloitteen kielteinen vastaanotto oli paaville suuri pettymys. Se osoitti, että Vatikaanin diplomatialla oli rajansa tilanteessa, jossa se ei voinut tehokkaasti vedota sotivien osapuolien tai niiden johtajien katoamiseen uskoon. Aloite merkitsi kuitenkin sitä, että Pyhä istuin oli pitkän eristäytymisen jälkeen jälleen astunut mukaan kansainvälisen diplomatian pelikentälle.¹⁷

Toisen maailmansodan aikana paavi Pius XII joutui samanlaiseen pulmatilanteeseen kuin Benedictus XV. Pius oli ollut Pyhän istuimen palveluksessa jo Benedictus XV:n aikana ja tiesi hyvin, millaisin keinoin tämä oli pyrkinyt edistämään rauhaa. Hän oli myös sisäistänyt periaatteen, jonka mukaan paavin oli oltava ehdottoman puolueeton säilyttääkseen uskottavuutensa rauhanvälittäjänä.

Kun sota syttyi syyskuussa 1939, paavi ilmaisi heti valmiutensa toimia rauhanvälittäjänä. Hän puhui rauhasta, sodan kauhuista ja Vatikaanin halusta auttaa sodasta kärsiviä kaikissa joulu- ja pääsiäissanomissaan ja muissa lausunnoissaan sodan aikana. Sanomat sisälsivät tavallista paavilista retoriikkaa ja raamattuviittauksia, eikä paavi mennyt yksityiskohtiin. Kontekstit huomioon ottaen voi kuitenkin päätellä, että sanomien sisältämä peitelty kritiikki kohdistui ennen muuta natsi-Saksaan ja Neuvostoliittoon.

Samoin kuin paavi Benedictus XV ensimmäisen maailmansodan aikana Pius XII halusi pitää Italian sodan ulkopuolella. Erona oli se, että ensimmäisessä maailmansodassa Italia oli taistellut ympäröivien valtojen puolella Saksaa vastaan mutta nyt se oli liittoutunut Saksan kanssa. Paavin

piti olla varovainen vaikutusyrityksissään, sillä lateraanisopimuksissa Pyhä istuin oli luvannut olla puuttumatta Italian politiikkaan.¹⁸

Pius XII ei lopulta onnistunut saavuttamaan minkäänlaista rauhanvälittäjän roolia toisessa maailmansodassa. Vatikaani ei myöskään joutunut kärsimään aineellisia tuhoja tai itsenäisyytensä menettämistä, minkä voi kenties katsoa olleen paavin tiukan puolueettomuuden ansiota. Sen sijaan Pius XII:ta on syytetty vaikenemisesta etenkin holokaustiin eli juutalaisten joukkomurhaan liittyvissä kysymyksissä. Asiasta on taitettu peistä julkisuudessa jo 1960-luvulta lähtien, eikä loppua ole näkyvissä. Myös Vatikaanin väitetty osuus sotarikollisten auttamisessa pakoon Etelä-Amerikkaan sodan jälkeen on aihe, joka on aiheuttanut kiivasta debattia.

Paarempaa menestystä rauhanvälittäjänä saavutti Johannes Paavali II, joka onnistui ehkäisemään sodan syttymisen Chilen ja Argentiinan välillä 1970-luvun lopulla. Orastaneessa konfliktissa oli kyse maiden rajalla, aivan Etelä-Amerikan mantereen eteläkärjessä sijaitsevan Beaglen kanavan saarten hallinnasta. Kiista koski kalastus- ja mineraalioikeuksia noin 80 000 neliökilometrin alueella. Kanava on saanut nimensä laivasta, jolla Charles Darwin matkusti Galapagos-saarille.

Sotavalmistelut maiden välillä alkoivat vuoden 1978 lopussa. Kummassakin maassa oli vallassa sotilashallinto: Chilessä kenraali Augusto Pinochet oli kaapannut vallan viisi vuotta aiemmin, ja Argentiinassa sotilasjunta oli päässyt edellisvuonna valtaan. Vasta valittu paavi Johannes Paavali II lähetti kummallekin osapuolelle henkilökohtaisen viestin joulukuussa 1978 ja kehotti näitä etsimään rauhanomaista ratkaisua tarjoten myös Vatikaanin diplomaattien apua neuvotteluissa. Vähän ennen joulua kumpikin osapuoli hyväksyi paavin ehdotuksen. Jo tammikuussa maat sitoutuivat muodollisesti etsimään rauhanomaista ratkaisua. Viisi vuotta myöhemmin Argentiina ja Chile solmivat Vatikaanissa pidetyssä tilaisuudessa ”rauhan ja ystävyyden” sopimuksen. Seuraavana vuonna kumpikin valtio ratifioi sopimuksen, jolla saarten valvonta sekä kalastus- ja mineraalioikeudet jaettiin niiden kesken.¹⁹ Koska kyseessä oli kaksi vahvasti katolista valtiota, niiden johtajien oli luultavasti helppo tarttua paavin tarjoukseen menettämättä kasvojaan.

Vatikaanin puuttumisella kansainväliseen politiikkaan voi olla myös kielteisiä seurauksia. Näin kävi Jugoslavian hajoamissotien aikaan 1990-luvulla. Vatikaani tunnusti vuonna 1992 yhtenä ensimmäisistä maista katolisenemmistöisten Kroatian ja Slovenian itsenäisyyden, minkä monet serbit näkivät uskonnollisen puolueellisuuden osoituksena ja

hyökkäyksenä ortodoksisuutta vastaan. Slobodan Miloševićin kaltaiset kansallismieliset serbipoliitikot käyttivät tunnustusta hyväkseen väittä-mällä sen olevan osoitus ”lännen” vihamielisistä suunnitelmista ortodok-sisen Serbian suhteen. Pyhä istuin saattoi näin toiminnallaan vauhdittaa vihamielisyyksien syventymistä.²⁰

Lähi-itä on ollut Vatikaanin ulkopoliitikassa tärkeä alue jo vuosikym-menien ajan. Paavit ovat vierailleet pyhillä paikoilla ja esittäneet huolensa Israelin ja palestiinalaisten välisestä väkivallasta. Israelissa ja sen tukijoiden piirissä Vatikaani on välillä nähty liiankin palestiinalaismyön-teisenä. Katolisuudessa ei juuri esiinnykään samanlaista kristillistä sio-nismia kuin eräiden protestanttisten suuntien keskuudessa. Vatikaanin ja Israelin välejä hiertää niin ikään kysymys paavi Pius XII:n toiminnasta toisen maailmansodan aikana.

Yhdysvaltain ja sen liittolaisten käymät sodat Irakia vastaan, Persian-lahden sota vuonna 1991 ja Irakin sota vuonna 2003, saivat osakseen Johannes Paavali II:n tiukan vastustuksen. Hän ei suostunut antamaan sodille moraalista tukeaan vaan piti niitä moraalittomina. Yhdysvallat ei kuitenkaan ottanut paavin vastustusta huomioon, vaikka se olisikin mie-llellään hyödyntänyt tämän tukea. Irakin sodan aikana Suomen Vatikaa-nin-suurlähettiläänä toiminut Antti Hynninen on kertonut silloisesta George W. Bushin hallinnon Vatikaanin-suurlähettiläästä James Nichol-sonista, ”miten ankaran suoraviivaisesti hän painosti Johannes Paavali II:ta sanomaan myönteistä Irakin sodasta. Sivustatukea hankittiin USA:n katolisten julkilausumista ja valtuuskuntien vierailuista.”²¹ Sotien välillä paavi ilmaisi toistuvasti vastustuksensa Irakin kauppasaartoa kohtaan, sillä se rankaisi hänen mielestään kohtuuttomasti viattomia kansalaisia.²²

Paavi, kommunismi ja kylmä sota

Pohdittaessa, miksi paavi Pius XII ei toisen maailmansodan aikana yksi-selitteisesti tuominnut natsveja julkisesti ja miksi katolisen kirkon edus-tajat auttoivat sodan loputtua sotarikollisia pakoon Etelä-Amerikkaan, on yhtenä selityksenä tarjottu Pyhän istuimen vahvaa kommunismin pelkoa. Tämän tulkinnan mukaan paavi ja hänen avustajansa olisivat nähneet natsismin kommunismia pienempänä pahana huolimatta siitä, miten natsit kohtelivat esimerkiksi Puolan katolista papistoa.²³

Sodan jälkeen Pyhä istuin löysi joka tapauksessa yhteisen antikommunistisen sävelen Yhdysvaltain kanssa. Vatikaani julisti 1940-luvun lopulla, että ne kirkon jäsenet, jotka kannattaisivat kommunismin materialistisia ja ateistisia näkemyksiä, ekskommunikoitaisiin eli suljettaisiin pois kirkon yhteydestä.²⁴ Vatikaanin linja alkoi muuttua vasta Johannes XXIII:n tultua paaviksi vuonna 1958. Hän oli huolestunut maailman polarisoitumisesta kahteen ydinaseleiriin ja päätti muuttaa Vatikaanin ulkopoliittikkaa niin, että se liennyttäisi maailmanpoliittista jännitystä. Johannes vihjasi itäblokin valtioille toivovansa suhteiden parantumista. Siitä lähti liikkeelle Vatikaanin idänpoliittikkana tunnettu kehitys, josta yleisesti puhuttiin sen saksankielisellä nimellä *Ostpolitik*.²⁵

Vatikaanin toinen kirkolliskokous 1960-luvulla toi uudenlaisia impulsseja katolisen kirkon suhtautumiseen politiikkaan. Johanneksen seuraajaksi vuonna 1963 valittu Paavali VI oli jo selvästi suuntautunut enemmän rauhanasian edistämiseen kuin kommunismin torjumiseen. Tästä seurasi säröjä yhteiseen linjaan Yhdysvaltain kanssa, mikä näkyi selvimmin Paavali VI:n kampanjoinnissa Vietnamin sodan lopettamiseksi. Paavi teki kuuluisan matkan New Yorkiin lokakuussa 1965, jolloin hän yhden päivän aikana tapasi presidentti Lyndon B. Johnsonin, puhui YK:n päämajassa Vietnamin sodan lopettamisen puolesta, piti messun Yankee-stadionilla ja kävi vielä New Yorkin maailmannäyttelyssä ennen lentoa takaisin Roomaan. Yhdysvaltain johto ei kuitenkaan pannut juuri painoa paavin vetoamuksille. Paavali VI lähetti myös edustajansa Pohjois-Vietnamiin tunnustelemaan neuvotteluiden mahdollisuutta, mutta turhaan.²⁶

Kommunismipelko ja erityisesti Johannes Paavali II:n omat kokemukset elämästä kommunistisessa yhteiskunnassa vaikuttivat Pyhän istuimen suhtautumiseen Latinalaisen Amerikan vapautuksen teologiaan (ks. myös luku 13). Paavi ja hänen lähimmät avustajansa, erityisesti kardinaali Joseph Ratzinger (myöhempi paavi Benedictus XVI), joka 1980-luvulta lähtien oli kirkon oppia valvovan viraston eli Uskonopin kongregaation esimies, seurasivat kriittisesti vapautuksen teologiien puheita, kirjoituksia ja toimia. He näkivät vapautuksen teologiassa marxilaisuuden vaikutusta mutta eivät ehkä ymmärtäneet, että pelkkä evankeliumin julistaminen sotilasdiktatuureissa eläville köyhille saattoi tehdä papeista epäilyttäviä poliittisia toimijoita vallanpitäjien silmissä.²⁷

Kommunismien sortuminen Euroopassa 1980- ja 1990-lukujen taitteessa tavataan laskea osittain Johannes Paavali II:n ansioksi. Paavin säännölliset, neljän vuoden välein toistuneet vierailut Puolassa (1979, 1983,

1987) huolestuttivat kommunistisia vallanpitäjiä niin Puolassa kuin Neuvostoliitossa. Neuvostoliitossa paavia pidettiin vaarallisena, ja todennäköisesti paavin murhayritys Pietarinkirkon aukiolla vuonna 1981 liittyi Neuvostoliiton johdon pelkoon hänen vaikutusvaltaansa kohtaan. Voidaan kuitenkin kysyä, toimiko Johannes Paavali II aktiivisesti ja suunnitelmallisesti kommunistista järjestelmää vastaan vai riittikö uhaksi se ”geopoliittinen” tosiasia, että paavi oli puolalainen.

Katolisella kirkolla oli Puolassa vahva asema, eivätkä vallanpitäjät edes yrittäneet tosissaan nujertaa sitä, koska he tiesivät kansan olevan kirkon takana. Puolan piispat taas olivat oppineet työskentelemään niin, että kirkko ei omalla toiminnallaan heikentänyt Puolan hallituksen asemaa, sillä siitä olisi ollut kirkollekin haittaa.²⁸ Tämä näkyi myös Johannes Paavali II:n suhteessa Solidaarisuus-ammattiyhdistysliikkeeseen (”*Solidarność*”). Liikkeelle antamastaan tuesta huolimatta hän pyrki siihen, että Solidaarisuus tai muut oppositiovoimat eivät heikentäisi Puolan hallitusta neuvostojohdon silmissä. Paavilla oli toimiva vaikkakaan ei erityisen lämmin suhde Puolan kommunistisen valtionpäämiehen, kenraali Wojciech Jaruzelskin kanssa.²⁹

Pyhä istuin ja Yhdistyneet kansakunnat

Katolinen kirkko poikkeaa muista maailman uskonnollisista yhteisöistä siinä, että sen ”päämaja” on itsenäinen valtio, jolla on diplomaattisuhteet muihin maihin. Tämä seikka on antanut sille paikan myös Yhdistyneissä kansakunnissa, pöydissä, joissa kansainvälisen politiikan puiminen on arkipäivää. Paavi ei ole kainostellut poliittisen vaikutusvallan käyttämistä näissä yhteyksissä, etenkin kun kyse on ollut katolisen kirkon näkökulmasta keskeisistä moraaliarvoista.

Pyhä istuin on ollut tarkkailijajäsenenä YK:ssa vuodesta 1964. Tämän statuksen se on valinnut ennen muuta omasta tahdostaan voidakseen olla ehdottoman puolueeton yksittäisissä poliittisissa kiistoissa. Vuonna 2004 Pyhän istuimen täysjäsenyys tunnustettiin muuten paitsi äänestyksissä. Sillä on myös oikeus osallistua keskusteluihin. Vuonna 2017 se osallistui ensimmäisen kerran YK:ssa äänestykseen, kun se sai yhdessä toisen tarkkailijajäsenen, Palestiinan valtion, kanssa luvan äänestää YK:n ydinaseita koskevassa konferenssissa. Pyhä istuin äänesti ydinaseriisunnan

puolesta.³⁰ Marraskuussa 2017 paavi Franciscus ilmoitti, että Pyhä istuin tuomitsee ydinaseiden omistamisen sinänsä.³¹

YK:n väestö- ja kehityskonferenssi pidettiin Kairossa 1994. Pyhälle istuimelle kokous oli hyvin tärkeä, koska sen aihepiiriin kuuluivat sellaiset paavi Johannes Paavali II:lle henkilökohtaisesti merkittävät seksuaali-eettiset asiat kuin abortti ja ehkäisy. Vatikaanin toiminta ennen kokousta antaa hyvän käsityksen siitä, millä keinoilla ja kenen kautta Pyhä istuin pyrki vaikuttamaan asioihin ja muokkaamaan mielipiteitä haluamaansa suuntaan.

Ennen konferenssia kaikki Pyhän istuimen luo akkreditoitujen suur-lähettiläät kutsuttiin tilaisuuteen, jossa Vatikaanin valtiosihiteeri selitti heille paavin kannan kysymyksiin. Paavi itse kirjoitti jokaisen konferenssiin osallistuvan maan valtionpäämiehelle henkilökohtaisen kirjeen. Kuurian virastoja kehoitettiin korostamaan perheeseen liittyviä teemoja, koska tuolloin oli myös kansainvälinen perheen vuosi. Monet virastoista julkaisivatkin lausuntoja asiasta, ja paavi kirjoitti julkisen kirjeen perheille ja Kairon-kokouksen pääsihteerille Nafis Sadikille. Piispainkonferensseja eri puolilla maailmaa kannustettiin painostamaan omassa vaikutuspiirissään olevien maiden hallituksia, jotta nämä vastustaisivat aborttia suosivan kielen käyttöä Kairon loppudokumentissa. Vatikaanin lähettiläät pyrkivät muodostamaan liittoutumia aborttia vastustavien katolisten ja muslimimaiden välillä.³² Vatikaanin lobbaus ja liittoutuminen eräiden suurien muslimimaiden kanssa johti siihen, että loppuasiakirjasta poistettiin viittaus seksuaalioikeuksiin sekä muihin liittoihin kuin heteroseksuaaliseen avioliittoon.³³

YK:n naisten asemaa käsitellyt konferenssi Pekingissä vuonna 1995 taas päättyi julistukseen, jossa sanottiin, että ”naisten kyky kontrolloida omaa hedelmällisyyttään on edellytys ja perusta heidän mahdollisuuksilleen nauttia muista oikeuksistaan”. Abortin tai homoseksuaalisuuden laillisuuden tunnustaminen jäi kuitenkin julistuksesta pois. Tässäkin kokouksessa Pyhä istuin oli samassa rintamassa eräiden katolisten ja islamilaisten maiden kanssa vastustamassa oikeuksien laajentamista. Kriitikot nimittivät tätä ryhmittymää ”epäpyhäksi allianssiksi”, ihailijat puolestaan ”ekumeeniseksi jihadiksi”.³⁴

Paavin kiinnostus Euroopan unionia kohtaan

Pyhälle istuimelle Eurooppa on aina ollut paitsi uskonnollisesti myös poliittisesti tärkeä. Näin on edelleen, vaikka kristinuskon globaali painopiste on jo jonkin aikaa sitten asettunut Euroopan ulkopuolelle. Paavien mielenkiinto eurooppalaista yhdentymistä kohtaan on ollut hankkeen alusta lähtien elävää, ja monet unionin varhaisista ideoijista olivat tunnettuja katolisia poliitikoita, kuten Ranskan pääministeri Robert Schuman, Länsi-Saksan liittokansleri Konrad Adenauer sekä Italian pääministeri Alcide de Gaspari. Katolisen kirkon sosiaaliopetus näytteli suurta osaa etenkin Schumanin ajattelussa. Uusi vaihe kirkon kiinnostuksessa unionin kehitykseen käynnistyi, kun Neuvostoliitto hajosi ja itäisen Euroopan maat alkoivat hakea unionin jäsenyyttä.

Katolisella kirkolla on useita vaikutuskanavia Euroopan unionin suuntaan. Pyhällä istuimella on Belgiassa kaksi nuntiusta, joista toinen on vastuussa suhteista Belgian valtioon ja sikkäläiseen kirkkoon ja toinen toimii lähettiläänä Euroopan unionissa. EU:ssa Vatikaanilla ei ole yhtä tehokkaita vaikutusmahdollisuuksia kuin YK:ssa: Vatikaanin EU-lähettiläällä ei ole vastaavaa puheoikeutta, eikä hän voi äänestää. Sen sijaan hän käyttää erilaisia epävirallisia kontakteja.³⁵

Toinen vaikutuskanava on vuonna 1980 perustettu ja Brysselissä päämajaansa pitävä COMECE (Commissio Episcopatum Communitatis Europaeae) eli EU:ssa toimivien katolisten piispainkokousten komissio. Sen kiinnostuksen piiriin kuuluvat uskonnonvapauteen, pakolaisten ja siirtolaisten oikeuksiin, bioetiikkaan, hallintoon ja talouspolitiikkaan liittyvät kysymykset. Lisäksi se auttaa tarvittaessa EU:ta löytämään sopivia katolisia kumppaneita erilaisiin dialogihankkeisiin.³⁶

Paavit Johannes Paavali II ja Franciscus ovat saaneet virallista tunnustusta toiminnastaan Euroopan yhdentymisen hyväksi. Kumpikin on palkittu arvostetulla, vuodesta 1950 lähtien myönnettyllä Kaarle Suuren palkinnolla (Der Internationale Karlspreis zu Aachen), ensin mainittu vuonna 2004 ja jälkimmäinen vuonna 2016.³⁷ Kommunismin sortumisen jälkeen 1980- ja 1990-lukujen taitteessa Johannes Paavali II piti tärkeänä Euroopan unionin laajentumista entisiin sosialistimaihin, ja hän pyrki kaikin keinoin muokkaamaan erityisesti kirkollista mielipidettä laajentumisneuvotteluja käyneissä maissa EU-myönteiseksi. Tällä paavillisella lobbaustyöllä olikin kenties käänteentekevä vaikutus monessa

leimallisesti katolisessa maassa, esimerkiksi Liettuassa ja Puolassa, joista tuli EU:n jäseniä 2004.

Varsinkin Puolassa paavin näkemyksellä ilmeisesti oli ratkaiseva merkitys, sillä maassa oli paljon kiivaita EU:n vastustajia, myös kirkon piirissä. Erään poliittisesti vaikutusvaltaisen katolisen papin johtama radioasema Radio Maryja oli vastustajien kuuluvain äänitorvi. Erityisen tärkeänä on pidetty paavin EU-myönteistä puhetta Puolan parlamentissa kesällä 1999. Liettuassa monet papit olivat äänestyspäivänä keväällä 2003 aktiivisesti johdattamassa kirkkokansaa vaaliurnille, ja Liettuan hallitus kiitti vaalin jälkeen katolista kirkkoa suotuisasta tuloksesta.³⁸

Johannes Paavali II esitti selvän näkemyksensä kristinuskon, katolisen kirkon ja Euroopan suhteista laajassa asiakirjassa *Ecclesia in Europa* ("Kirkko Euroopassa") vuonna 2003. Paavin mukaan kristinuskon on leimannut ja muokannut Euroopan mantereen historiaa. Se on yhdistänyt Euroopan ja kuuluu "radikaalisti ja ratkaisevasti" eurooppalaiseen kulttuuriin.³⁹ Monipuolisen Eurooppaa ja kirkkoa koskevan jakson päätteeksi Johannes Paavali II vetosi niihin tahoihin, jotka olivat parhaillaan laatimassa sopimusta Euroopan perustuslaista, että sopimukseen sisältyisi viittaus Euroopan uskonnolliseen ja erityisesti kristilliseen perintöön (ks. myös luku 3).⁴⁰

Vetoomus ei tuottanut tulosta, vaan sopimuksen johdanto alkoi seuraavilla sanoilla: "[Sopimuksen allekirjoittajat] hakevat innoituksensa Euroopan kulttuurisesta, uskonnollisesta ja humanistisesta perinteestä, josta kehittyneitä yleismaailmallisia arvoja ovat ihmisen loukkaamattomat ja luovuttamattomat oikeudet sekä vapaus, kansanvalta, tasa-arvo ja oikeusvaltioperiaate".⁴¹ Suomen ulkoministeriön alainen Eurooppatiedotus julkaisi vuoden 2005 alussa tiedotteen, joka kertonee laajemminkin kuin vain Suomen osalta, miksi Pyhän istuimen vetoomus ei tuottanut tulosta:

*Meidän huomiomme tietysti kiinnitti arvoista käydyn keskustelun aikana kristillisyyden mainitsemisen vaatimukset. Tämän vaatimuksen esittäneet tahot, Vatikaani ja katoliset maat, ovat ihmisoikeuskeskusteluissa esiintyneet hyvin konservatiivisina. Se, ettei mitään uskontoa arvoissa lopulta mainittu, on erinomainen ratkaisu. Kaikissa ihmisoikeusasiakirjoissakin uskontoja käsitellään samanarvoisina, eikä yhtä voi nostaa muiden yläpuolelle. Ilman Turkin jäsenyyttäkin kristinuskon mainitseminen olisi ollut ongelmallista.*⁴²

Siinä missä Pyhän istuimen oli helppo kannattaa entisten itäblokin maiden liittymistä Euroopan unioniin, Turkin suhteen asioiden laita oli toinen. Kysymys tuli ajankohtaiseksi paavi Benedictus XVI:n aikana 2000-luvun ensimmäisellä vuosikymmenellä. Vuonna 2004, ollessaan vielä kardinaali ja Uskonopin kongregaation esimies, Joseph Ratzinger antoi ranskalaiselle *Le Figaro* -lehdelle haastattelun, jossa hän vastusti Turkin EU-jäsenyyttä. Hänen mukaansa Turkki oli aina ollut ”pysyvä vastakohta” Euroopalle. Hänen mielestään Turkin pitäisi EU:hun pyrkimisen sijasta ennemminkin pyrkiä johtopaikalle islamilaisten valtioiden joukossa (ks. myös luku 9).⁴³

Ratzinger valittiin paaviksi vuonna 2005 nimellä Benedictus XVI. Jo seuraavana vuonna hän joutui myrskyn keskelle pidettyään Regensburgin yliopistossa puheen, joka suututti muslimeja eri puolilla maailmaa. Puheessaan paavi esitti lainauksen 1300-luvulla eläneeltä Bysantin keisari Manuel II Palaeologukselta: ”Näyttäkää minulle, mitä uutta [profeetta] Muhammad on tuonut tähän maailmaan, ja löydätte vain julmia ja epäinhimillisiä asioita, kuten hänen komentonsa levittää miekalla uskoa, jota hän saarnasi.”⁴⁴

Paaville tarjoutui tilaisuus laukaista jännitys Turkin-matkallaan, josta oli jo aiemmin ehditty sopia Vatikaanin ja Turkin välillä. Benedictus XVI oli ilmoittanut pian valintansa jälkeen, että hän lähtisi Turkkiin heti, kun saisi kutsun maan hallitukselta. Syyskuussa 2005 kutsu olikin tullut Turkin presidentiltä Ahmet Necdet Sezeriltä. Tuolloin ei ollut vielä aavistustakaan matkan poliittisesta tarpeellisuudesta, vaan Vatikaanissa oli nähty sen tärkeimpänä tavoitteena katolilaisten juridisen aseman parantaminen Turkissa.⁴⁵ Paavin matka toteutui vain pari kuukautta Regensburgin puheen aiheuttamasta kaaoksesta marras-joulukuun vaihteessa 2006. Ilmapiiriä kiristi paavin aiempi kielteinen kanta Turkin EU-jäsenyyteen. Huolet kuitenkin hälvenivät turkkilaisten keskuudessa nopeasti Benedictus XVI:n saavuttua maahan, sillä hän ilmaisi lentokentälle vastaan tulleelle pääministeri Recep Tayyip Erdoğanille suhtautuvansa myönteisesti Turkin ja Euroopan lähentymiseen. EU:n linjan mukaisesti hän oli silti sitä mieltä, että Turkin olisi ensin täytettävä eurooppalaiset ihmisoikeusvaatimukset.⁴⁶

Paavi Franciscus kansainvälisessä politiikassa

Vuonna 2013 paaviksi valittu argentiinalainen Franciscus on ensimmäinen latinalaisamerikkalainen paavi, ensimmäinen jesuiittapaavi ja ensimmäinen, joka valitsi nimekseen Franciscus pyhän Franciscus Assisilaisen (1181–1226) mukaan. Hän tuli paaviksi poikkeuksellisessa tilanteessa, sillä hänen edeltäjänsä Benedictus XVI oli ensimmäisenä paavina historiassa täysin vapaaehtoisesti eronnut tehtävästään.

Franciscus on ollut kansainvälisessä politiikassa erityisen aktiivinen kolmella alueella. Hän on kiinnittänyt paaviutensa alusta alkaen paljon huomiota kysymyksiin, joissa kansainvälinen oikeudenmukaisuus ja ihmisoikeudet kohtaavat, kuten maailman köyhien ja pakolaisten vaikeaan tilanteeseen.⁴⁷ Hänen ensimmäinen matkansa paavina kohdistui Lampedusan saarelle, jonka kautta monet Afrikasta tulevat pakolaiset pyrkivät Eurooppaan. Lisäksi paavi on omistautunut globaaleille ympäristökysymyksille ja niiden vaikutukselle koko maailman väestön elinolosuhteisiin. Hänen toinen kiertokirjeensä *Laudato si'* ("Ole ylistetty") käsitteli "yhteisen kotimme hoitamista". Siinä hän kritisoi esimerkiksi vastuutonta kehitystä ja kiinnitti huomiota ilmastonmuutoksen aiheuttamiin ongelmiin.

Venäjä liittyy tavalla tai toisella Franciscuksen keskeisiin tavoitteisiin, niin teologisesti kuin poliittisesti. Katolisen ja ortodoksisen kirkon suhteet ovat parantuneet jatkuvasti Vatikaanin toisesta kirkolliskokouksesta lähtien, mutta Vatikaanin ja Moskovan patriarkaatin välit ovat poikenneet yleisestä kehityksestä. Paavin ja Moskovan patriarkan tapaaminen ei ole onnistunut, vaikka jokainen nyky-Venäjän päämies on Mihail Gorbatšovin esimerkkiä seuraten esittänyt paaville kutsun Moskovaan. Kirkkojen välistä suhdetta on 1980-luvun lopulta lähtien kiristänyt Ukrainan mutkikas kirkollinen tilanne ja syytteet, joiden mukaan Venäjällä toimivat katoliset papit yrittäisivät kääntää ortodokseja.⁴⁸

Uusi tilaisuus tapaamiselle aukeni, kun Moskovassa kirkon johtoon nousi patriarkka Kirill ja Vatikaanissa paavi Franciscus. Tapaaminen alkoikin vaikuttaa mahdolliselta. Näkymiä mutkisti kuitenkin kaksi asiaa, Venäjän toimet Krimillä ja Ukrainassa sekä Syyrian paheneva tilanne. Monet maat sekä valtaosa ukrainalaisista toivoivat paavilta vahvaa kannanottoa Ukrainan puolesta ja Venäjän toimia vastaan, mutta sellaista ei tullut. Samoin paavi toimi myötäsukaisesti Venäjää kohtaan Syyriaa koskevissa kansainvälisissä neuvotteluissa. Aiempaan paaveille tyypilliseen tapaan hän ei nimennyt syyllisiä syyrialaistaisten kärsimyksiin. Yksi selitys

pidättyvyydelle on se, että Franciscus ei halunnut vaarantaa tapaamista patriarkan kanssa. Tapaaminen oli lopulta kiinni siitä, antaisiko Vladimir Putin patriarkalle luvan, joten paavin ei kannattanut tehdä mitään, mikä suututtaisi Putinin. Paavin ja Moskovan patriarkan tapaaminen toteutui viimein Havannassa helmikuussa 2016 (ks. myös luku 2).⁴⁹

Kolmantena kansainvälisen politiikan aiheena on syytä nostaa esiin Kuuba, joka on Venäjän tapaan kiinnostanut Franciscusta sekä uskonnollisessa että poliittisessa mielessä. Johannes Paavali II vieraili Kuubassa 1998 ja Benedictus XVI vuonna 2012. Latinalaisesta Amerikasta tulevana paavina Franciscus on nauttinut kuubalaisten silmissä erityistä arvostusta, mikä antoi hänelle tilaisuuden liennyttää Kuuban ja Yhdysvaltain välejä. Kun presidentti Barack Obama vieraili Vatikaanissa keväällä 2014, hän keskusteli paavin kanssa Kuubasta. Hieman myöhemmin samana vuonna Franciscus lähetti sekä Obamalle että Kuuban presidentti Raul Castrolle yksityiskirjeen, jossa hän vetosi tiettyjen kummassakin maassa olevien vankien puolesta ja kehotti maita lähentymään.⁵⁰

Lokakuussa 2014 paavi isännöi Vatikaanissa Yhdysvaltain ja Kuuban delegaatioiden kokousta. Kuuban puolelta yksi kokouksen avainhenkilöistä oli Havannan arkkipiispa Jaime Ortega.⁵¹ Neuvottelut johtivat myönteisiin tuloksiin: matkustusta ja kaupankäyntiä maiden välillä helpotettiin, Yhdysvallat poisti Kuuban terrorismin tukijoiden listalta, ja muodollisesti diplomaattiset suhteet solmittiin uudelleen heinäkuussa 2015. Paavi itse vieraili Kuubassa ensimmäisen kerran syksyllä 2015, Barack Obama puolestaan seuraavan vuoden maaliskuussa.⁵² Presidentti Donald Trumpin aikana Yhdysvaltain ja Kuuban suhteet ovat muuttuneet taas huonompaan suuntaan.

Uuden vuosituhatosen uudet ulkopoliittiset kysymykset

Katolinen kirkko poikkeaa muista kirkkokunnista tai uskonnoista siinä, että sen ”päämaja”, Pyhä istuin tai Vatikaani, on kansainvälisen lain alainen itsenäinen valtio, jolla on diplomaattisuhteet useimpien valtioiden kanssa ja tarkkailijan asema kaikissa tärkeissä kansainvälisissä järjestöissä kuten YK:ssa. Sillä on tämän vuoksi muita uskonnollisia yhteisöjä vaikutusvaltaisempi ja aktiivisempi rooli kansainvälisen politiikan näytämöllä. Poliitikoilla ei yleensä ole varaa jättää paavin mielipidettä huomiotta – ja mitä katolisempi valtio, sitä suurempi on paavin vaikutusvalta.

Valtionpäämiehille paavin henkilökohtainen tapaaminen on arvokas prtilaisuus. Pyhän istuimen diplomaattien kokemusta arvostetaan ja hyödynnetään erilaisissa rauhanvälitystehtävissä.

Paavi ja Vatikaani ovat erityisen aktiivisia kansainvälisessä politiikassa silloin, kun on kyse katolisen kirkon tai sen jäsenten uskonnollisten oikeuksien puolustamisesta tai kirkolle tärkeistä moraalisisista kysymyksistä. Kirkon tarkoituksena ei ole olla poliittinen toimija tai valita poliittista puolta, mutta se voi käyttää poliittisia keinoja ja poliittista vaikutusvaltaa uskonnollisten tavoitteiden saavuttamiseksi. Puhtaasti poliittisissa kiistakysymyksissä kirkko noudattaa puolueetonta linjaa, mikä on mahdollistanut sen toimimisen tarpeen tullen rauhanvälittäjänä. Toisaalta pyrkimys ehdottomaan puolueettomuuteen on joskus myös kääntynyt paavia vastaan ja haitannut hänen uskottavuuttaan rauhanneuvottelijana. Näin tapahtui esimerkiksi ensimmäisessä ja toisessa maailmansodassa.

Kasvava rooli katolisen kirkon rauhanvälityshankkeissa on Roomassa päämajaansa pitävällä Sant'Egidion yhteisöllä (Comunità di Sant'Egidio). Se on historioitsija-poliitikko Andrea Riccardin vuonna 1968 perustama katolinen maallikkojärjestö, joka tunnetaan köyhien avustamisen ja ekumenian sekä uskontodialogin edistämisen lisäksi ansioistaan sovittelijana hankalissa rauhanneuvotteluissa. Sen ansiot on tunnustettu erityisesti Mosambikin rauhansopimuksen solmimisessa vuonna 1992, minkä lisäksi se on ollut aktiivinen rauhanhankkeissa Algeriassa, Balkanilla sekä Kongon demokraattisessa tasavallassa.

Kylmän sodan aikana kirkkoa leimasi yhtäältä voimakas antikommunistisuus ja toisaalta halu varmistaa kirkon säilyminen rautaesiripun takana, mikä vaati kirkolta myös kompromisseja kommunististen valtioiden kanssa. Puolalaisen Johannes Paavali II:n panosta kommunismin romahtamisessa on korostettu. Paavit ansioituivat kuitenkin tuona aikana myös eräiden kansainvälisten konfliktien ehkäisijöinä, esimerkiksi Kuuban kriisin laukaisemisessa vuonna 1962 sekä Argentiinan ja Chilen välisen sodan estämisessä vuonna 1979. Viime vuosina kirkko on toiminut aktiivisesti ja menestyksekkäästi Kuuban ja Yhdysvaltain välien liennyttämisessä.

Kommunismien jälkeisenä aikana paavit ovat olleet hyvin kiinnostuneita EU:n kehittämisestä, ja esimerkiksi Johannes Paavali II:lla oli merkittävä rooli Puolan ja Liettuan liittymisessä unioniin. Lähi-idän kriiseissä Pyhä istuin on ollut sotien vastustajien joukossa Yhdysvaltain painostuksesta huolimatta. Kristittyjen uhattu asema Irakissa, Syyriassa

ja muissa alueen maissa on ollut Pyhän istuimen ulkopoliittikan huolenaiheita. Ulkomaanvierailuillaan paavit ovat aina tavanneet paitsi paikallisia katolisen kirkon edustajia myös kunkin maan poliittista johtoa. Erityisesti pakolais- ja ympäristökysymyksiin keskittyneen paavi Francisuksen valtava maailmanlaajuinen suosio on lisännyt myös hänen poliittista vaikutusvaltaansa.

Paavin ja katolisen kirkon asema kansainvälisessä politiikassa tuskin menettää merkitystään. Katolinen kirkko kasvaa tasaista tahtia, tosin eri alueilla kuin aikaisemmin. Kasvu on ollut nopeinta niin sanotussa globaalissa etelässä eli Afrikassa, Latinalaisessa Amerikassa ja Aasiassa. Painopisteen siirtymisestä kertoo se, että katoliseen kirkkoon kuuluvien määrässä mitattuna maailman katolisimmat maat ovat Brasilia, Meksiko ja Filippiinit. Mitä suurempi osa asukkaista on katolilaisia, sitä enemmän paavilla yleensä on vaikutusvaltaa, eivätkä vahvasti katolisten maiden johtajat voikaan olla huomioimatta paavin linjauksia. Pyhän istuimen kannalta ongelmallisin valtio on tällä hetkellä Kiina, jossa viranomaiset valvovat kaikkia kirkkoja tarkasti. Vatikaanin ja Kiinan suhteita on hiertänyt erityisesti kysymys, nimittääkö Kiinan katolilaisten piispat Kiinan hallitus vai paavi. Paikallinen katolinen kirkkokin on jakautunut tämän vuoksi niin sanottuun viralliseen, viranomaisten suosimaan kirkkoon sekä maanalaiseen, paaville uskolliseen kirkkoon. Käännekohta oli syyskuussa 2018 solmittu Pyhän istuimen ja Kiinan välinen sopimus, jonka mukaan Kiina tunnustaa paavin Kiinan katolilaisten pääksi ja hyväksyy tämän nimittämät piispat. Diplomaattisuhteita valtioiden välillä ei edelleenkään ole.

Viime vuosien myönteisestä kehityksestä huolimatta paavin vaikutusvaltaa kansainvälisessä politiikassa saattaa heikentää katolisessa kirkossa 2000-luvun alussa puhjennut alaikäisten seksuaaliseen hyväksikäyttöön liittyvä kriisi. Ensimmäiset laajat paljastukset pappien harjoittamasta hyväksikäytöstä tulivat julki Yhdysvalloissa vuonna 2002, ja sama on toistunut sittemmin monissa maissa eri puolilla maailmaa. Syytökset eivät ole kohdistuneet ainoastaan pappeihin vaan myös piispoihin ja kardinaaleihin. Paavia itseäänkin on syytetty hyväksikäytön peittelystä. Erityisen voimakasta kritiikkiä paavi on saanut Yhdysvaltain konservatiivisilta katolisilta piireiltä, jotka ovat vaatineet jopa paavin eroamista. Kriisi syvenee entisestään, ellei Vatikaani tiukenna linjaansa syyllisten rankaisemisessa ja tiedota ongelmista avoimemmin. Samalla kärsii paavin nauttima luottamus kansainvälisen politiikan toimijoiden keskuudessa.

5 GLOBAALI USKONNOLLINEN TOIMIJA: PYHÄ ISTUIN KANSAINVÄLISESSÄ POLITIIKASSA

1. Kertzer 2014, 167–169.
2. Lateraanisopimukset 1929 (italiaksi).
3. Asetus 1970.
4. Bergström 2011, 196.
5. Bergström 2011, 198.
6. Kent & Pollard 1994, 12
7. Salo 1997, 90.
8. Ketola 2011.
9. O'Malley 2008, 268.
10. Gaudium et spes 1965, § 1.
11. Gaudium et spes 1965, § 76.
12. Hebblethwaite 1993, 484.
13. Paavien yhteiskunnallinen opetus 1990, 249.
14. Benedictus XVI 2005, § 28.
15. Pollard 2017, 6.
16. Coppa 2011, 63.
17. Pollard 2017, 7.
18. O'Shea 2011, 176–177.
19. Allen 2014, 152.
20. Allen 2014, 152.
21. Hynninen 2015, 209.
22. Allen 2014, 153.
23. Coppa 2003, 50–54.
24. Coppa 2003, 55–63.
25. Hanson 1987, 214–222.
26. Domenico 1994, 208–215.
27. Nichols 1981, 307–309.
28. Giovagnoli 2005, 82–89.
29. Bernstein & Politi 1995, 449–461.
30. Christiansen 2017.
31. O'Connell 2017.
32. Reese 1997, 263.
33. Allen 2014, 151.
34. Allen 2014, 151
35. Turner 2013, 77.
36. Turner 2013, 77.
37. *The New York Times* 6.5.2016.
38. Ketola 2010, 71.
39. Johannes Paavali II 2003, § 108.
40. Johannes Paavali II 2003, § 114.
41. Sopimus Euroopan perustuslaista 2004, johdanto.
42. EU:n perustuslaillinen sopimus 2005.
43. Ketola 2007, 60.
44. Benedictus XVI 2006.
45. Ketola 2007, 57–58.

46. Ketola 2007, 61.
47. Heikka 2014, 108–109.
48. Ketola & Lehmijoki-Gardner 2003, 644–646; Ketola 2016b, 361–369.
49. Reese 2017.
50. *The Guardian* 17.12.2014.
51. Kuivala 2016.
52. Paavin vierailusta ks. Kuivala 2015.